

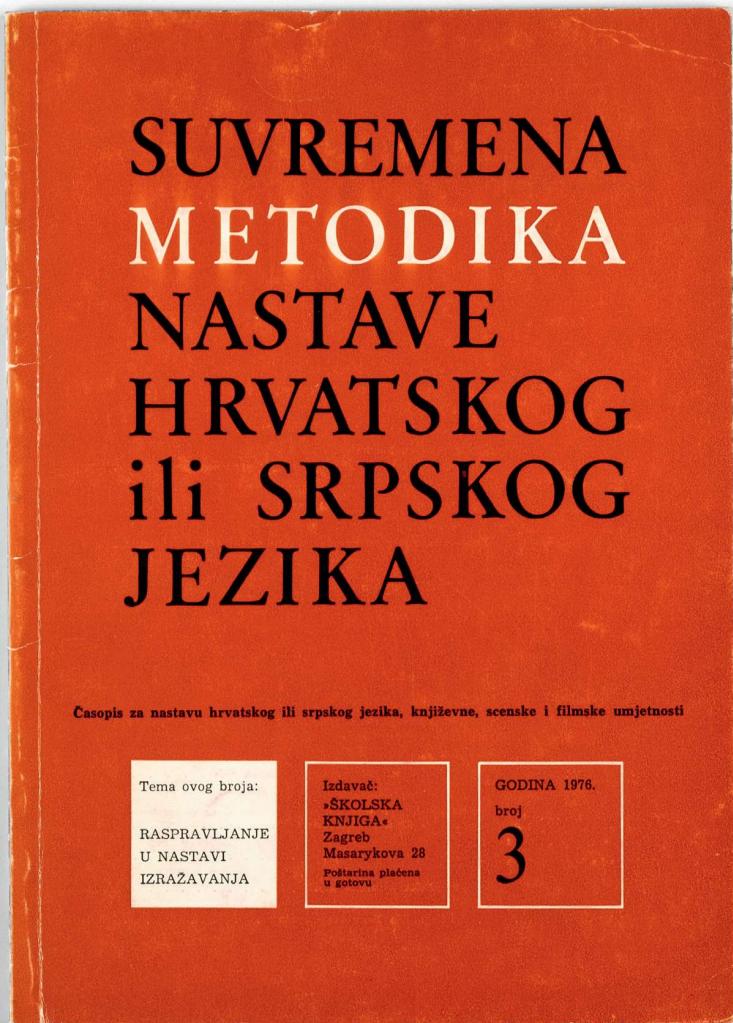
[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.39](https://doi.org/10.17234/9789533793467.39)

Razvojni put jezičnoga izražavanja u nastavnim planovima i programima za Hrvatski jezik u osnovnoj školi u drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća

**KAROL
VISINKO**

Planiranje broja nastavnih sati i programiranje sadržaja školskoga predmeta govori o odnosu društva prema tom predmetu. Osnovnoškolski predmet Hrvatski jezik tijekom druge polovice 20. stoljeća i u prvome desetljeću 21. stoljeća doživio je izmjene osam puta (1960,²1964,³1965, 1972, 1984, 1991, 1993, 1995, 1999, 2006). One su se odnosile na planiranje broja nastavnih sati, ali ponajviše na programske sadržaje. Iz svojih učeničkih, studentskih, potom i učiteljskih iskustava te iz površnih uvida u nastavne planove i programe za Hrvatski jezik od prvog do osmog razreda osnovne škole rekli bismo da je svih tih godina sve bilo više-manje približno isto: učila se gramatika i pravopis, razvijao se rječnik

čitajući pretežito književne tekstove, čitala se lektira koja se do danas nije puno promijenila, vježbalo se pisanje različitih tekstnih vrsta, slušalo se i govorilo o hrvatskome književnom (standardnom) jeziku i njegovim nestandardnim varijetetima, uz ljepotu umjetničke riječi nalazilo se barem malo mjesta za kazalište i film, gdjekad i za radio, televiziju, omiljeni časopis i pokoji strip. Međutim pomnim iščitavanjem nastavnih planova i programa 60-ih i 70-ih godina, potom onih sastavljenih 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća i zadnjega u tom nizu, objavljenoga početkom 21. stoljeća, moramo prihvatiti i priznati da su se stvari mijenjale, i to ne uvijek nabolje (usp. Visinko 2010, 2014).

➤ Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika. Časopis za nastavu hrvatskog ili srpskog jezika, književne, scenske i filmske umjetnosti (tema broja: Raspravljanje u nastavi izražavanja), Zagreb, 1976.

Prije sedamdeset godina organizirano je učenje Hrvatskoga jezika započinjalo u prvome razredu hrvatske osnovne škole sa šest sati tjedno (ili 210 sati godišnje), i tako je bilo do prelaska učenika iz razredne u predmetnu nastavu, kada se za nastavu Hrvatskoga jezika predviđalo pet sati tjedno. Nastavni je plan promijenjen 1972. godine. Otada je šest sati tjedno za Hrvatski jezik ostalo samo u prvom i drugom razredu. Od trećeg do šestog razreda osnovne škole sve do 1980-ih godina učenici su imali pet sati Hrvatskoga jezika tjedno. Od 1980-ih godina ostaju samo četiri sata tjedno (ili 140 sati godišnje) za šesti, sedmi i osmi razred. Nažalost *Nastavnim planom i programom iz 2006.* smanjuje se broj sati u početnim razredima, sa šest na pet sati tjedno (175 sati godišnje), čime je umnogome zakinut razvojni proces jezičnoga i književnoga odgoja i obrazovanja u najosjetljivijemu razdoblju školovanja.

Školski je predmet Hrvatski jezik podijeljen na nekoliko nastavnih područja (hrvatski jezik, jezično izražavanje, književnost, medijska kultura). Tako se u svakom od nastavnih programa može vidjeti njihova međusobna usklađenost, suodnosnost i sjedinjenost kojima se upućuje na unutarpredmetnu povezanost. Izvrsno je ako se nastavnim planom barem okvirno predvidi broj sati za pojedino nastavno područje, kako su to napravili autori *Nastavnog plana i programa iz 1972.*

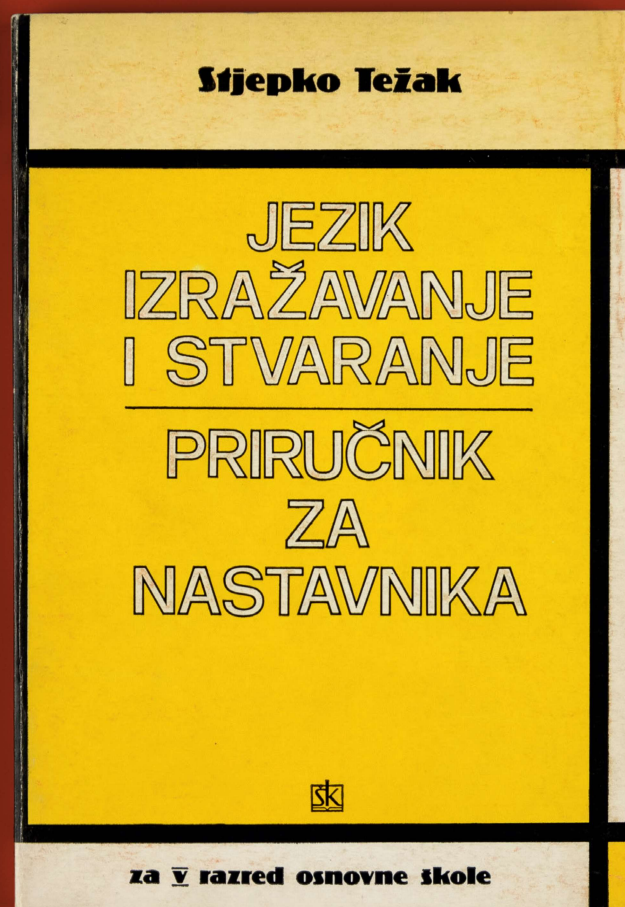
S današnjih bi gledišta mnogi praktičari komentirali da se 60-ih godina 20. stoljeća previše opisivalo i da se prerano započinjalo s oblicima jezičnoga izražavanja kao što su molba, poslovno pismo ili dopis. Pogotovo se pisanje "šest pismenih školskih zadataka" (školskih zadataka) tijekom svake školske godine danas može učiniti pretjeranim. No upravo stoga što su danas jezične djelatnosti tijekom obrazovanja vrlo tanke valja se prisjetiti što

je u negdašnjim nastavnim programima bilo obvezujuće. Na prvome se mjestu navodi temeljna zadaća predmeta — osposobljavanje učenika za “pravilno i lijepo izražavanje književnim jezikom u govoru i pismu”. U svim se sljedećim nastavnim programima i dalje kao prva navodi zadaća osposobljavanja za slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. To znači da se jezično izražavanje stavljalo u središte predmeta i da se sve znanje o hrvatskome jeziku i poznavanje hrvatske književnosti bitno povezivalo s procesom razvijanja jezičnih djelatnosti. Nastavni je sadržaj bio raspoređen u trima točkama: prva se odnosila na “usmeno i pismeno izražavanje”, druga na “pouke o jeziku”, a treća je točka obuhvaćala “izražajno čitanje, recitiranje i obradu književnog teksta”. U *Nastavnome programu* iz 1972. sadržaj također započinje “usmenim i pismenim izražavanjem”, kako se tada nazivalo područje jezičnoga izražavanja, odnosno komunikacije. Tek potom slijede “gramatika i pravopis”, zatim “književnost”, u pregledu koje se izdvaja “izražajno čitanje” i završava “filmom”. U tome su *Nastavnome programu* objašnjenja za svako predmetno područje opširnija. Cjelovitiji uvid u sadržaj “izražavanja” potvrđuje da se u drugoj polovici 20. stoljeća osnovnoškolskome jezičnome izražavanju posvećivalo više vremena, da se na odabranim sadržajima radilo više, da su se na nižim stupnjevima obrazovanja uvježbavali oblici jezičnoga izražavanja koji se danas predviđaju za više stupnjeve i da su neki oblici s početnih stupnjeva obrazovanja zadržavali svoje mjesto u nastavi do završetka školovanja, što znači da su ih učenici uvježbavali iz godine u godinu. U literaturi ne nalazimo kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja učinkovitosti tadašnje nastave jezičnoga izražavanja. Ipak usporedimo li s današnjim programskim sastavnicama, možemo zaključiti da je sve navedeno bilo opsežnije i temeljitije prikazano i obvezujuće.

U nastavnim programima 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća nastavno se područje jezičnoga izražavanja formalno određuje nazivom “izražavanje i stvaranje”, da bi se od 1995. do pojave kurikula 2019. zadržalo kao “jezično izražavanje”. Nastavni programi objavljeni 90-ih godina 20. stoljeća važni su iz nekoliko razloga. Ponaajprije, u tim je programima razvidna utemeljenost jezičnoga izražavanja u jezičnim djelatnostima: slušanju, govorenju, čitanju i pisanju. No za razliku od prethodnih u nastavnim programima iz 1990-ih godina sadržaji se jezičnoga izražavanja navode nakon jezičnih i književnih sadržaja. U dubinskoj analizi to možemo protumačiti kao obrat kojim se željelo prednost dati učenju i poučavanju gramatike, pravopisa, rječnika i pravogovora te povijesti hrvatskoga jezika i književnosti. Tako je ostalo i u *Nastavnome planu i programu* iz 2006. godine, gdje je jezično izražavanje doživjelo čak i svojevrstu degradaciju. Djela metodičke teorije upravo

početkom 21. stoljeća vratila su jezično izražavanje u prvi plan (Pandžić 2001, Pavličević-Franić 2005, Vodopija 2007, Delač i Mioković 2008, Visinko 2010, 2014, 2015, 2016, 2018, Čavar 2017, Nemeth-Jajić 2018, Češi 2018, Peti-Stantić 2019). Ono što je osobito izostalo iz nastavnih programa 1990-ih godina, pa čak i onog iz 2006. godine, odnosi se na objašnjenja i upute uz sadržaje jezičnoga izražavanja. Premda nedostatna u odnosu na nastavni program iz 1972. godine, u *Planu i programu odgoja i osnovnoga obrazovanja* iz 1984. godine i *Nastavnome planu i programu* iz 1991. godine objašnjenja su i upute opširniji negoli u nastavnim programima sljedećih razdoblja. Usporedno promatranje sadržaja “jezičnoga izražavanja” u nastavnim programima za Hrvatski jezik pokazuje osiromašivanje opisa sadržaja i komplementarnih uputa i objašnjenja namijenjenih učiteljima. Tako su u slijedu nekoliko desetljeća osjetne promjene koje smanjuju obveze u vezi s oblicima jezičnoga izražavanja. Posljednjim se *Nastavnim programom* iz 2006. godine otišlo predaleko s rasterećenjem u području pisanja, što se osobito zrcali u obvezi pisanja samo dviju školskih zadaća u svakome razredu. Napisane (ili izgovorene) preporuke nisu obvezujuće. Da bi se zaštitio od mogućih neugodnosti, učitelj brže odstaje od većih zahtjeva koji nisu precizirani programskim dokumentom, premda proizlaze iz njegova znanja i iskustva. Vježbe se pisanja kao i sustavno ocjenjivanje pisanih radova svode na najmanju mjeru, što za posljedicu donosi probleme u vezi s pismenošću nakon završetka osnovnog i srednjeg obrazovanja, pa čak i nakon studija.

Uz bok najsloženije jezične djelatnosti pisanja stavlja se i iznimno zahtjevna i složena jezična djelatnost čitanja. U vezi s čitanjem u proučenim se nastavnim programima zapaža da se ta jezična djelatnost izrijeком navodi u području jezičnoga izražavanja, dok se u ostalim nastavnim područjima Hrvatskoga jezika, osobito u nastavi književnosti, vještina i sposobnost čitanja podrazumijeva. Ta nedorečenost postaje još veći problem kada se čitanje podrazumijeva kao razvijena vještina učenika u svim ostalim školskim predmetima, u kojima poučavanje čitanju nije obvezna sastavnica kao u predmetu Hrvatski jezik, što nije samo problem u Hrvatskoj. Stoga se u današnje vrijeme, u kojemu je problem čitanja i dalje gorući, za tu jezičnu djelatnost predlaže kroskurikulski pristup (Visinko 2014). Poznavanje povijesnoga slijeda programskih odrednica u vezi s čitanjem upućuje na razlike u opsegu i preciznosti opisa i popisa relevantnih odrednica čitanja. Što u vezi s čitanjem treba u nastavi provoditi, u nastavnim se programima 1980-ih godina i kasnije navodi previše uopćeno, pretpostavljajući stručnost, znanje, iskustvo i autonomnost učitelja, dok se u nastavnim programima 1960-ih godina čak govori o “nastavi čitanja”. Negdašnje se poučavanje čitanju u svim razredima temelji na redovitu

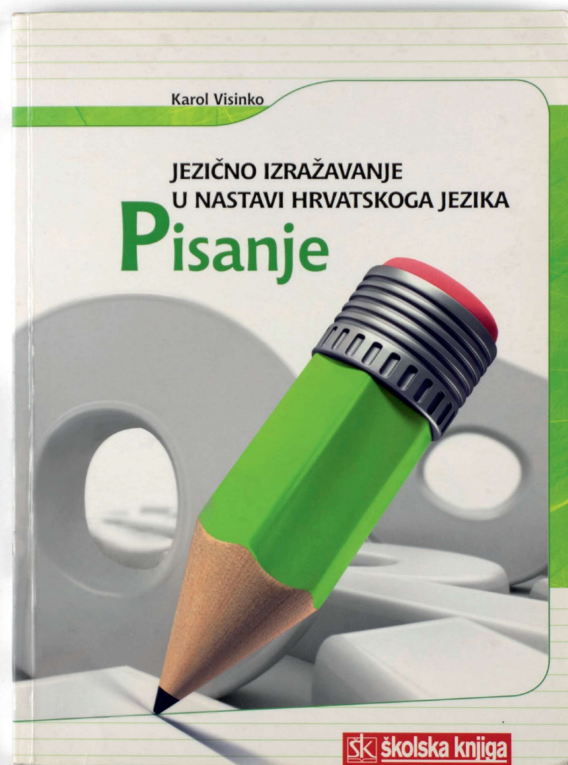
👉 S. Težak, *Jezik, izražavanje i stvaranje*. Udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u V razredu osnovne škole, Zagreb, 1984.

👉 S. Težak, *Jezik, izražavanje i stvaranje za V razred osnovne škole*. Priručnik za nastavnika, Zagreb, 1984.

izražajnom čitanju i recitiranju poezije i proze da bi se sustavno razvijale govornoizražajne sposobnosti i vještine učenika te stekla solidna književna kultura. Neizostavna je vježba razvijanja čitanja u sebi s provjeravanjem razumijevanja pročitano­g teksta. U osobito razrađenome nastavnome programu iz 1972. u vezi se s čitanjem izdvaja precizno naveden izbor tekstova za čitanje, među kojima istaknuto mjesto zauzimaju tekstovi iz usmene, hrvatske i svjetske književnosti. U tom se programu govori o čitanju naglas i čitanju u sebi te izražajnom čitanju. Čitanje u sebi s razumijevanjem pročitano­ga sustavno se provjerava u svim razredima. Također valja navesti precizno istaknute vježbe čitanja i u vezi sa svakom željeno postignuće: pravilno disanje, artikulacija glasova, dikcija, pravilna akcentuacija riječi i rečeničnih dijelova. U prvome i drugom razredu postupcima objektivnog tipa sustavno se provjerava pravilnost i brzina čitanja naglas. U nastavnim programima koji slijede zapaža se pomanjkanje s jedne strane bitnih sastavnica čitanja koje prethodni nastavni programi izrije­kom navode te s druge strane potrebnih uputa i objašnjenja namijenjenih učitelju, kojima su prethodni programi također bili upotpunjeni.

U istim nastavnim programima mogu se pratiti sadržaji jezičnoga izražavanja koji se odnose na pisanje. Nakon opsežnoga nastavnoga programa iz 1972. i u vezi se s pisanjem također zapaža smanjenje sadržaja i potrebnih uputa. Ponajprije valja prigovoriti što se u nastavnome području jezičnoga izražavanja navode sastavnice koje su se dotad navodile u nastavnome području "hrvatskoga jezika", u dijelu pravopisa. Pisanje u organiziranoj nastavi "jezičnoga izražavanja" temelji se na umijeću sastavljanja vezanog teksta. Sastavljanje se rečenica uvježbava s ciljem njihova međusobnoga povezivanja u manje i veće cjeline (odlomke). Tako učenik uvježbava sastavljanje uvodnoga dijela, ili zaključnoga dijela, ili pak središnjega dijela teksta, da bi u konačnici sigurnije sastavljao kompozicijski srede­ne cjelovite tekstove. U vježbama sastavljanja usavršavanje napisanoga s gledišta pravopisa dolazi na samom kraju. Usavršavanje se napisanoga teksta u prvome redu odnosi na kompoziciju, tematsko-motivski i idejni sloj, rječnik i ulančanost rečenica i odlomaka.

Na temelju podataka navedenih u ovome tekstu moguće je stvoriti sliku razvojnog puta jezičnoga izražavanja od šezdesetih godina 20. stoljeća do prvoga desetljeća 21. stoljeća. Nakon *Nastavnog plana i programa za osnovnu školu* iz 2006. godine, koji je u ovome pregledu zadnji u nizu, potrebno je istražiti sve što je već uslijedilo i što će još uslijediti tijekom sljedećih razdoblja da bi se bolje prikazala povijesna slika razvoja školskoga predmeta Hrvatski jezik, njegova suvremenost u odnosu na prošlost i njegov put u budućnost.

✎ K. Visinko, *Jezično izražavanje u nastavi hrvatskoga jezika – Pisanje*, Zagreb, 2010.